

Висоцька Н. Л.,

аспірант

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕКСТ» У МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті подано огляд сучасних підходів до трактування дефініції «текст» у лінгвістиці; проаналізовано широковідомі тлумачення цього терміна; визначено основні ознаки тексту.

Ключові слова: текст, дискурс, медіатекст, текст-примітив, концепт, психолінгвістика.

Постановка проблеми. Одним з основних об'єктів лінгвістичних досліджень на сьогодні є текст. Вивчення тексту в межах різних мовознавчих парадигм значно поглибило традиційні уявлення щодо цього явища, його сутності й ознак, адже сформувався нове трактування тексту. У сучасній лінгвістиці існує понад 300 дефініцій тексту, тому проблема трактування тексту на сьогодні є досить актуальною.

До вузького тлумачення тексту можна зарахувати визначення І. Гальперіна, вважаючи текстом послідовність мовних/мовленнєвих знаків, що мають ознаки зв'язності, цілісності та емотивності. Класичною в мовознавстві є дефініція Ю. Лотмана, який підкреслює такі риси тексту, як визначеність, відмежованість, структурність. На сьогодні низка лінгвістів аналізують поняття «текст», враховуючи його комунікативну функцію, що становить собою його широке трактування (С. Сметаніна, Т. Добросклонська, Т. Гуменюк).

Тому, метою цієї статті є характеристика поняття «текст» у сучасному лінгвістичному науковому обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний підхід до вивчення тексту та його сутності значно відрізняється від принципів, сформульованих ученими ще у ХХ столітті.

Одним із таких учених є Ю. Лотман, котрий, як зазначає О. Леута, спробував скласти частотний аналіз понять, де термін «текст» виявився одним із найбільш уживаних [1, с. 294]. Практично в кожній роботі Ю. Лотман з різним ступенем глибини й у різних аспектах розглядає поняття, що відіграло в гуманітарній культурі ХХ століття одну з визначальних ролей. Варто зазначити, що тільки самі назви лотманівських праць говорять про надзвичайно важливу роль, яку він відводив тексту: «Текст у тексті», «Семіотика культури і поняття тексту», «Текст і структура аудиторії», «Текст і поліглотизм культури», «Структура художнього тексту», «Аналіз поетичного тексту». Навіть поверховий контент-аналіз робіт Ю. Лотмана спонукає до того, щоб поставити завдання досліджувати поняття «текст», систематизувати тлумачення тексту за Ю. Лотманом, аналізувати зміст цього поняття і його потенціал.

Лотманівська інтерпретація тексту є досить широкою та складною. Однак цілісної фундаментальної праці, присвяченої систематичному опису поняттю «текст», сам

Ю. Лотман не створив, хоча «Структура художнього тексту», мабуть, є працею, що розглядає саме цю проблему. Дослідники творчості Ю. Лотмана змушені складати цілісний образ цього поняття з різних його праць та описів, поданих у різні роки. Однак, як зазначав сам Ю. Лотман, «фундаментальні поняття, подібні тексту, і не потребують всебічного визначення, бо не стільки позначають поняття, скільки сигналізують про актуальність проблеми» [1, с. 300]. Проте при першому ж підході до вивчення тексту очевидними стають такі властивості лотманівського трактування поняття, як його універсальність і унікальна, самотуння синтетичність.

Однак у ХХІ столітті виникає ще більше різних трактувань поняття «текст», що виходять за межі смислового зв'язку й цілісності.

Так, Н. Валгіна підкреслює, що текст є одиницею вищого рівня, «оскільки вона володіє якістю смислової завершеності як цільний літературний твір, тобто закінчене інформаційне та структурне ціле» [2, с. 5]. Погоджуючись з цим твердженням, Г. Солганік дає таке визначення цьому поняттю: «текст – складна, ієрархічно організована структура, близька до мовленнєвого твору, що характеризується цілісністю, зв'язністю і завершеністю» [3, с. 15]. І. Гальперін визначає текст як «твір мовленнєво-творчого процесу, що характеризується завершеністю, виступає як письмовий документ, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну цілеспрямованість і прагматичну установку» [4, с. 18]. Отже, у визначеннях тексту як сукупності знакових одиниць ключовими категоріями є зв'язність і смислова завершеність.

За дефініцією А. Орлова, «текст можна визначити як особливу комунікативну одиницю, організовану послідовність речень, у яких, відповідно до цільової установки автора, розкривається зміст теми або ідеї шляхом лінійного розгортання її з тематичного ядра» [5, с. 63]. Тобто, текст уже виходить за межі свого традиційного трактування.

Поняття тексту у сфері комунікації не збігається з традиційним лінгвістичним визначенням, оскільки текст мас-медіа виходить за межі знакової вербальної системи. З точки зору медіалінгвістики, текст розглядається не тільки як лінгвістичне явище, а і як явище культурологічне. Дослідження тексту з позиції культури визначає його як «джерело отримання інформації про духовні імпульси й матеріальну сферу людської діяльності» [6, с. 78]. Алан Белл зазначає: «Визначення медіатексту виходить за межі традиційного погляду на текст як на послідовність слів,

надрукованих або написаних на папері. Поняття медіатексту набагато ширше: воно включає голосові якості, музику і звукові ефекти, візуальні образи ... » [цит. за: 7, с. 40]. Дійсно, текст на телебаченні розгортається не тільки на словесному рівні, а й на рівні відеоряду та музичного супроводу; радіотекст поєднує вербальний текст та аудіоефекти; тексти преси обов'язково містять, крім вербальних засобів, компонент графічного оформлення.

У трактуваннях, представлених у роботах психолінгвістичного спрямування, увага переноситься з переліку ознак на роль інтерпретатора. Отже, текст визначається як «послідовність знаків, структурно закріплена, яка має те або інше значення залежно від «моделі читача», яку «заховав» автор, і від тієї знакової системи, у якій «відкриває» цю послідовність читач» [8, с. 20]. Ю. Дорофєєв розглядає текст як «продукт процесу говоріння, створений з метою впливати на адресата, що володіє індивідуально-авторським змістом і структурою, здатною передати цей зміст» [9, с. 168]. На думку О. Залевської, текст створюється і сприймається людиною, без якої існує лише «тіло тексту», а воно поза взаємодією з людиною залишається звуковим шумом або ланцюжком якихось фігур, що не стають знаками до тих пір, поки не з'явиться хтось здатний приписати їм значення – означити [10, с. 64]. Отже, текст – це не просто мовний код, що служить посередником між автором і читачем. Специфіка тексту, як справедливо зазначає В. Садченко, полягає в його можливості накопичувати навколо себе інформаційне поле, розширювати смисли, текст здатний «упорядковувати» навколишнє середовище, тобто впливати на світогляд автора й читача. Інформаційне поле, що створюється текстом, складається з власне текстової інформації, яка збуджується в інтелекті безпосередньо під впливом сукупності мовних засобів, що становлять такий текст, і апперцепції (минулого досвіду, запасу знань, рівня інтелекту й культури, загального змісту духовного життя людини), а також психічного стану людини в момент сприйняття [11, с. 16].

Підхід до тексту «від змісту» лежить в основі й теорії примітивного тексту [12]. Текст-примітив є базисним для будь-якої мовленнєвої діяльності і є членом парадигми текстів, об'єднаних одним із варіантів цілісності. Різновиди тексту-примітиву – це дитяча мова, мова іноземців, мова хворих на афазію, реклама, назви книжок, вистав, кінофільмів тощо, навіть репліки в розмовній мові, плани, рубрики в каталогах, набори ключових слів, асоціативні реакції тощо. Для тексту-примітиву важливим є універсальність його структури незалежно від видів діяльності, на основі чого він утворюється. Визначальною властивістю тексту-примітиву є цілісність і лише згодом – зв'язність. Залежно від особливостей структурної організації тексти-примітиви поділяються на такі:

- а) окремі слова-тексти;
- б) різні типи наборів ключових слів;
- в) граматично оформлені пропозиції-тексти;
- г) різні типи ускладнених пропозицій-текстів;
- д) розгорнуті тексти різного ступеня складності [12, с. 228].

Вчені звертаються до терміна «текст» і при описі структури концепту. Концепт – «сукупність правил і оцінок організації елементів хаосу картини буття, детермінована особливостями діяльності представників

даної лінгвокультурної спільноти, закріпленої в їх національній картині світу й трансльованій засобами мови в їх спілкуванні» [13, с. 159]. Структура концепту являє собою сукупність образних, інформаційних, інтерпретаційних, ціннісних, понятійних, історичних, асоціативних, загальнолюдських, загальнонаціональних, групових, регіональних (локальних), індивідуальних та інших ознак, тобто становить своєрідний текст ментального характеру. Ю. Прохоров зазначає: «... будь-яка сукупність іменувань концепту – невербальними, лексичними способами, використанням стійких конструкцій тощо – утворює текст, під яким ми розуміємо сукупність правил лінгвістичної та екстралінгвістичної організації змісту комунікації представників лінгвокультурної спільноти. Цей текст може бути досить широким: до нього входять й історично сформовані елементи та елементи, пов'язані з правилами сьогодення; у ньому є елементи, що належать до всіх типів комунікативних просторів, де особистість розпочинає спілкування засобами даної мови (від планетарного до особистого простору)» [13, с. 142–143].

Ще в кінці ХХ століття мовознавці почали розуміти поняття «текст», зіставляючи його з поняттям «дискурс».

Першим розмежував поняття «текст» та «дискурс» Т.А. ван Дейк у трактаті «Стратегії розуміння зв'язного тексту», але в зазначеній роботі терміни постійно плутаються, що й зрозуміло: англ. *discourse* вживається як у значенні тексту, так і просто розмови [14].

Цікавими видаються висновки про співвідношення понять «текст» і «дискурс», зроблені О. Кубряковою та О. Александровою: «Під дискурсом слід мати на увазі саме когнітивний процес, пов'язаний із реальним створенням мовного твору; текст – це кінцевий результат процесу мовленнєвої діяльності, що виливається в певну закінчену (і зафіксовану) форму» [15, с. 19–20].

Як вважає В. Чернявська, «важливо також мати на увазі, що дискурсивний процес, у центрі якого знаходиться текст, може у своїй пресупозитивній частині містити один або більше імпліцированих прецедентних текстів. ... Таким чином, прецедентні тексти є обов'язковими конституантами дискурсу, що забезпечують процес розуміння» [16, с. 29].

Досить докладно взаємодію тексту й дискурсу викладено О. Поповим у праці «Основні відмінності тексту від дискурсу» (2001). Дослідник протиставляє спонтанність дискурсу впорядкованому, канонічному за формою викладу тексту; динамічність дискурсу – статичності тексту; націленість дискурсу на появу реакції співрозмовника – закритій комунікативній текстовій системі; обмеженість дискурсу в часі – довільному вибору довжини тексту автором; орієнтованість дискурсу на живу аудиторію – тексту – на аудиторію абстрактну; необмеженість дискурсу в плані вибору вербальних і невербальних засобів порівняно з текстом; належність конкретній ситуації протікання дискурсу – невідомій ситуації сприйняття тексту тощо [17].

Цікавими видаються й інші спостереження російського дослідника: «Дискурс – живий, він народжується, живе й умирає, коли предмет, який обговорюється, втрачає свою актуальність. ... Текст – вічний (рукописи не горять), ... дискурс – текст (незв'язних текстів у природі не існує). Письмовий текст колись був дискурсом (наприклад, «Но-

вий заповіт»), а текст, коли його торкнеться рука людини й уключиться його свідомість, обернеться дискурсом. ... Текст – засіб і одиниця комунікації. Дискурс – форма, у якій ця комунікація протікає. Текст дає поживу для роздумів, дискурс – експліцитно виражений роздум» [17, с. 41–42].

Д. Хасанова визначає, що «текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [18].

Правильність побудови вербального тексту, який може бути усним і письмовим, пов'язана з відповідністю до вимоги «текстуальності» – зовнішньої зв'язності, внутрішньої осмисленості, можливості своєчасного сприйняття, здійснення необхідних умов комунікації тощо.

Для обох видів тексту – письмового та усного – суттєвим є питання їх ідентичності, так званої канонічної форми, досліджуваної особливо в галузі філології – текстології.

На думку дослідниці, правильність сприйняття тексту забезпечується не тільки мовними одиницями та їх сполуками, а й необхідним загальним фондом знань, комунікативним фоном, тому сприйняття тексту пов'язується з пресупозиціями [18].

Висновки. Отже, у традиційному тлумаченні текст – це послідовність мовних знаків, що володіють ознаками зв'язності, цілісності, емотивності й у сукупності характеризуються визначеністю, відмежованістю та структурністю. Останніми роками спостерігається кілька тенденцій розширення значення терміна «текст». Цікавий підхід до визначення тексту запропоновано у психолінгвістичній літературі та сфері комунікації. Досить популярними на сьогодні є визначення тексту з позиції співвідношення понять «текст» і «дискурс», визначення змісту дефініції «примітивного тексту». Такий підхід дає змогу поглибити класичні методи аналізу тексту й по-новому дослідити потенціал текстів.

У перспективі планується розробити метод аналізу тексту з урахуванням здобутків сучасної лінгвістики.

Література:

1. Леута О.Н. Ю.М. Лотман о трех функциях текста / О.Н. Леута // Юрий Михайлович Лотман / под. ред. В.К. Кантора. – М.: РОССПЭН, 2009. – с. 294–309.
2. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 234 с.
3. Солганик Г.Я. К определению понятий «текст» и «медиаекст» / Г.Я. Солганик // Вестник Московского ун-та. Серия 10: «Журналистика». – 2005. – № 2. – С. 7–15.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
5. Орлов А.Т. Структурно-смысловые типы газетных текстов / А.Т. Орлов // Русский язык в школе. – 1990. – № 2. – С. 62–67.
6. Сметанина С.И. Медиаекст в системе культуры (Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX в.):

[научное издание] / С.И. Сметанина. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 383 с.

7. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь / Т.Г. Добросклонская. – М.: Наука, 2008. – 264 с.
8. Гуменюк Т.К. Постмодернизм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз: автореф. дис. ... докт. філос. наук: спец. 09.00.08 «Естетика» / Т.К. Гуменюк. – К., 2002. – 30 с.
9. Дорофеев Ю.В. Воздействие как инвариантная функция текста / Ю.В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 166–168.
10. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику / А.А. Залевская. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
11. Садченко В.Т. Вторичный семиозис в художественном тексте: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.Т. Садченко. – Владивосток, 2009. – 38 с.
12. Сахарный Л.В. Тексты-примитивы и закономерности их порождения / Л.В. Сахарный // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 221–237.
13. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с.
14. Дейк ван Т.А. Стратегия понимания связного текста / Т.А. Дейк ван, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 153–211.
15. Кубрякова Е.С. Виды пространства, текста и дискурса / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19–20.
16. Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса / В.Е. Чернявская // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. – Рязань, 2002. – С. 230–232.
17. Попов А.Ю. Формы экономических текстов и дискурсов / А.Ю. Попов // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: сборник научных статей. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – С. 130–137.
18. Хасанова Д.М. Дискурс и текст в современной лингвистике / Д.М. Хасанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pgfu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/II/uch_2008_II_00059.pdf.

Высоцкая Н. Л. Современные исследования понятия «текст» в языкознании

Аннотация. В статье представлен обзор современных подходов к трактовке дефиниции «текст» в лингвистике; проанализированы известные толкования этого термина; определены основные признаки текста.

Ключевые слова: текст, дискурс, медиаекст, текст-примитив, концепт, психолінгвістика.

Vysotskaya N. Modern research of the definition «text» in linguistics

Summary. The article deals with the overview of the current approaches to the interpretation of the definition “text” in linguistics; it gives the analysis of the well-known interpretations of this term and determines its main features.

Key words: text, discourse, mediatext, text-primitive, concept, psycholinguistics.